

આજનું શિક્ષણ : સર્વલક્ષી સમીક્ષા

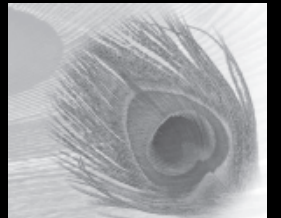
આપણો દેશ ખેતીપ્રધાન દેશ છે. એવા વિદ્યાનો આપણે અનેક વખત સાંભળી ચુક્યા છીએ. પરંતુ આપણા દેશને શિક્ષણપ્રધાન દેશ બનાવવાની જરૂરિયાત બાબતે હવે આપણે સૌએ વિચારવું પડશે. આપણા વડાપ્રધાન ડૉ. મનમોહનસિંહે પણ કબુલ્યું છે કે શિક્ષણ જ ગરીબી હટાવી શકશે. બીજી પણ ઘણી-બધી સમસ્યાઓનો હલ શિક્ષણ છે. વિશ્વના અન્ય દેશો તરફ દૃષ્ટિપાત કરીશું તો ખ્યાલ આવશે કે ભારત કરતા સાવ નાના-નાના દેશોએ કેટલાં ટૂંકા ગાળામાં કેટલી લાંબી પ્રગતિ કરી નાખી છે તેની પાછળનું મુખ્ય કારણ છે 'શિક્ષણ' પછી એ શિક્ષણ આધુનિક ટેકનોલોજી હોય, મેડિકલ સાયન્સ હોય, એન્જિનીયરીંગ, કોમ્પ્યુટરનું હોય કે સાહિત્યનું હોય... શિક્ષણથી સમગ્ર માનવ અસ્તિત્વ વિકસે છે. જ્ઞાનથી-શિક્ષણથી વ્યક્તિમાં નિખાર આવે છે.

ગુજરાતીના અધ્યાપક પાના ફેરવતા-ફેરવતા માત્ર દોઢી બે મિનિટમાંઆખી ઉત્તરવહીમાં લાલ લીટા કરી મનમાં આવે તેટલા એવરેજ માર્ક્સ મૂકતા હોય છે. એ શું યોગ્ય છે ? સાહિત્યના વિષયમાં ગણિત-વિજ્ઞાન જેવું નથી કે એક વાત એક બરાબર બે થાય. ગુજરાતી, હિન્દી-સંસ્કૃતમાં તો કૃતિનું મૂલ્યાંકન, અર્થઘટન, શિલ્પગૂંચન, ઉદેશ્ય, ભાષા, રજૂઆત, શુદ્ધતા.. આ બધી બાબતો ઉપર ધ્યાન રાખવાનું હોય છે. એમાં એક એક પ્રશ્ન પાછળ ત્રણ કલાક જોઈએ એના બદલે ત્રણ કલાકમાં પાંચ-પાંચ પ્રશ્નના જવાબ લખવા જ અશક્ય છે. છતાંય વિદ્યાર્થીઓને લખવા પર છે અને પછી અધ્યાપકો એ કૃતિનું, વિદ્યાર્થીનું એના ભાવિનું, પરીક્ષા પદ્ધતિનું મૂલ્યાંકન માત્ર દોઢી બે મિનિટમાં કરી નાખે છે. આ બિલકુલ વાસ્તવિક-સત્ય છે. આજે ઘણાંય એવા અધ્યાપકો છે કે જેઓએ અભ્યાસક્રમની નવલકથા વાચ્યા વિના જ અભ્યાસક્રમ બદલાય ત્યાં સુધી ભણાવ્યું રાખે છે અને આ જ કમ અન્ય કૃતિઓનો-અભ્યાસક્રમનો હોય છે. આજે ઘણા એવા અધ્યાપકો છે કે જેઓ એક જ લેક્ચરમાં પાંચ-સાત કવિતાઓ ચલાવી દે છે, સમજાવી દે છે અને માત્ર એકાદ મહિનામાં જ કોર્ષ પૂરો કરીને ગૌરવ લે છે. મારી દૃષ્ટિએ આજના વિદ્યાર્થીઓ ઘણા સારા છે. નહિતર સાહિત્યના અધ્યાપકોને પણ પ્રશ્નો પૂછવા જોઈએ કે ગુજરાતી સાહિત્યના ઉત્તમ પાંચ કવિતાઓના નામ ? પાંચ પુસ્તકોના નામ, પાંચ વિવેચકોના નામ, પાંચ નવલકથાઓ, કાવ્યસંગ્રહો, આત્મકથાઓ, નાટ્યસંગ્રહોના નામ... પાંચ સાહિત્યિક મેગેઝિન-સામયિકોના નામ આવા સાદા પ્રશ્નોના જવાબ પણ મોટાભાગના અધ્યાપકો નહીં આપી શકે ! (જગૃત વિદ્યાર્થીઓ આ બાબત ધ્યાન પર લે)

'શિક્ષણ'નો અર્થ માત્ર 'પુસ્તકો'માંથી કલાસરૂમમાં શિખવવામાં આવતું શિક્ષણ... એવો નથી. આપણે 'શિક્ષણ' શબ્દને થોડો વિસ્તૃત રીતે અવલોકીશું તો એમાં આપણને જન્મ... બાળપણ... ઉછેર... વાતાવરણ, કુટુંબ આ બધું મહત્વનું લાગશે. જન્મથી મૃત્યુ સુધીની આપણી આખી જીવનયાત્રા દરમિયાન શિક્ષણ ચાલુ જ હોય છે. તેથી શિક્ષણનો અર્થ માત્ર શાળાકીય જ્ઞાન નહીં લેતા સમગ્ર જીવનના શિક્ષણનું મૂલ્ય અને એની મહત્તા સૌ કોઈએ સમજવી જોઈએ.

સૌપ્રથમ જોઈએ તો આપણે જ શિક્ષણ પ્રત્યે ઉદાસીન છીએ. એનું કારણ કદાચ આપણી પોતાની સમજ હોઈ શકે. સરકાર પ્રાથમિક શિક્ષણને ફરજિયાત બનાવવા પ્રયત્નશીલ છે. પરંતુ એમાં પૂરી સફળતા મળતી નથી. વળી ગરીબ-ખેડૂત લોકો પોતાના બાળકોને શાળાએ મુકવા ઈચ્છે છે પણ સરકારી શાળાઓમાં શિક્ષકોના પ્રશ્નો અને ખાનગી શાળાઓની શિક્ષણ ફી વધારે લાગે છે.

જ નોટ લખાવવાની પ્રથા આજે વિદ્યાર્થીઓને પણ ગમે છે પરંતુ તેઓ નથી જાણતા કે વર્ગના બધા જ વિદ્યાર્થીઓ પરીક્ષામાં એક જ પદ્ધતિએ એક જ જવાબ લખશે તો બીજાથી અલગ કેમ પડાશે? સારા માર્ક્સ કેવી રીતે આવશે ? મૌલિકતાનું કોઈ મૂલ્ય નહીં રહે. વળી અધ્યાપકોએ લખાવેલી નોટ્સ વિશે પણ તપાસ કરવા જેવી હોય છે. મોટાભાગના પેરેગ્રાફો ગાઈડમાંથી ઉતારેલા હશે. ઘણાય તો ગાઈડમાંથી જ સીધા જવાબો લખાવી દેતા હોય છે અને આજે આવી ગાઈડોની પ્રામાણિકતા કેટલી ? કોઈ નવલકથાના લેખકને એમની જ નવલકથાની 'ગાઈડ' વાંચવા આપવી જોઈએ તો જ સાચી ખબર પડશે કે ગાઈડમાં કેટલા ખોટા અર્થઘટનો છે.

મોરપીછતા રંગ
- ડૉ. કનૈયાલાલ ભટ્ટ

આપણી આજની શિક્ષણ પ્રથા પણ બદલવાની તાતી જરૂરિયાત છે. આ વિષય પર આપણા ઘણા શિક્ષણવિદો, વિચારકો અને સાહિત્યકારોએ લેખો લખ્યાં છે. પરંતુ હજી સુધી પરિવર્તનની દિશા ખૂલી નથી. આખું-આખું વર્ષ... શાળાએ, ટ્યુશન ક્લાસ, શિક્ષણ ક્લાસ અને ઘેર તનતોડ મહેનત કરતા વિદ્યાર્થીઓનું આખા વર્ષનું... આખી જિંદગીનું ભાવિ માત્ર પરીક્ષાના ત્રણ કલાકમાં સમાયેલું રહે એ કેવું કહેવાય ? ધારો કે ધોરણ-૧૦ કે ૧૨ની પરીક્ષા વખતે જ કોઈ વિદ્યાર્થીની તબિયત બગડે એક-બે પેપર સારી રીતે નથી લખી શકતો... તો એના ભાવિનું શું ? એની આખા વર્ષની મહેનત, ખર્ચનું શું ? કોલેજ, યુનિ. કક્ષાએ પણ આ ત્રણ કલાકની પરીક્ષા પદ્ધતિને કારણે અસંખ્ય વેજસ્વી અને દેશનું નામ રોશન કરે એવા યુવાનોના ભાવિ બગડી ગયા છે. વળી ત્રણ કલાકમાં પ્રશ્નપત્ર લખાઈ ગયા પછી થતા એના 'મૂલ્યાંકન'નો પણ મહાપ્રશ્ન છે. માધ્યમિક અને ઉચ્ચતર માધ્યમિક કક્ષાએ તો હવે કદાચ થોડું સ્તર સૂધર્યું છે. છતાંય એમાં પણ હજી ઘણું-બધું ખૂટે છે.

કોલેજના પ્રથમ અને દ્વિતિય વર્ષમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓના જવાબ પેપરો અને એ જોતા અધ્યાપકોની દશા પણ હાસ્યાસ્પદ હોય છે. પ્રથમ અને બીજા વર્ષની પરીક્ષાઓ પૂર્ણ થયા બાદ અધ્યાપકોને ઘેર પાંચ સો, સાત સો જેટલા પેપરો (ઉત્તરવહીઓ) તપાસવા મોકલી આપવામાં આવે છે અને સમય આપવામાં આવે છે પાંચથી સાત દિવસ. જેમાં બેથી ત્રણ દિવસ તો માર્કશીટ બનાવવામાં જાય છે. બાકીના રોજના સો-દોઢસો કે બસોના હિસાબે બધા પેપરો માત્ર જોવામાં આવે છે. અપવાદ બાદ કરતા કોઈ અધ્યાપકો પેપરો વાંચતા નથી. ટી.વી. સિરિયલ જોતા-જોતા, સમાચાર જોતા, મિત્રો સાથે, પત્ની સાથે વાતો કરતા, બાળકોને હાંમલક કરાવતા કે છાપું વાંચતાં વાંચતા માત્ર લાલ પેનથી પેપરોમાં લાલ લીટા કરતા અધ્યાપકો વિદ્યાર્થીઓનું ભાવિ તો બગાડે છે. પણ સાથે સાથે ઉચ્ચ શિક્ષણનું મૂલ્ય પણ ઘટાડે છે. તો વળી ગ્રેજ્યુએશન અને માસ્ટર ડિગ્રીની પરીક્ષાઓમાં પણ આજ સ્થિતિ છે. એમાં સેન્ટ્રલ એસેસમેન્ટ હોવા છતાંય અધ્યાપકોની સજ્જતાનો અભાવ, નિષ્કાનો પ્રશ્ન રહે છે. વળી રોજના નિયત કરેલા પચાસ કે સો પેપરો પૂરા કરવાનો રોજિંદો કમ અને એક્ટ્રા રૂપિયા રળવાની ભાવના વિશેષ કામ કરતી હોય છે. જે 'સરસ્વતીચંદ્ર' મહાનવલ લખતા સર્જક ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠીને વર્ષો લાગ્યા હોય એનો અભ્યાસ વિદ્યાર્થીએ આખું વર્ષ કર્યો હોય અને એના વિશે માત્ર ત્રણ કલાકમાં કોઈએ લખ્યું હોય એ ઉત્તરવહી તપાસતા

જ નોટ લખાવવાની પ્રથા આજે વિદ્યાર્થીઓને પણ ગમે છે પરંતુ તેઓ નથી જાણતા કે વર્ગના બધા જ વિદ્યાર્થીઓ પરીક્ષામાં એક જ પદ્ધતિએ એક જ જવાબ લખશે તો બીજાથી અલગ કેમ પડાશે? સારા માર્ક્સ કેવી રીતે આવશે ? મૌલિકતાનું કોઈ મૂલ્ય નહીં રહે. વળી અધ્યાપકોએ લખાવેલી નોટ્સ વિશે પણ તપાસ કરવા જેવી હોય છે. મોટાભાગના પેરેગ્રાફો ગાઈડમાંથી ઉતારેલા હશે. ઘણાય તો ગાઈડમાંથી જ સીધા જવાબો લખાવી દેતા હોય છે અને આજે આવી ગાઈડોની પ્રામાણિકતા કેટલી ? કોઈ નવલકથાના લેખકને એમની જ નવલકથાની 'ગાઈડ' વાંચવા આપવી જોઈએ તો જ સાચી ખબર પડશે કે ગાઈડમાં કેટલા ખોટા અર્થઘટનો છે.

આજે ઉચ્ચ શિક્ષણનું અવમૂલ્યન થવાના ઘણા કારણો છે. પરીક્ષા પદ્ધતિના અનેક પ્રશ્નો, અધ્યાપકોની સજ્જતા અને નિષ્કાના પ્રશ્નો, પસંદ થતા અભ્યાસક્રમનું સાહિત્યિક મૂલ્ય-ઉપયોગિતા અને સક્ષમતા વિશેના પ્રશ્નો પણ જવાબદાર છે. એમ.ફિલ અને પીએચ.ડી.માં પણ આ જ દશા છે. હું તો માનું છું કે પીએચ.ડી.ના ગાઈડ બનાવવાની એકેડેમિક લાયકાત દૂર કરીને પાંચ સાહિત્યિક પુસ્તકનું પ્રકાશન, શબ્દસૂચિ અને પરબમાં વિવેચનાના દસ-દસ લેખો પ્રસિદ્ધ થાય એને જ ગાઈડ તરીકે માન્યતા આપવી જોઈએ અને પીએચ.ડી. કરવા ઈચ્છતા વિદ્યાર્થીઓને પણ શબ્દસૂચિ કે પરબ બેમાંથી એકમાં સાહિત્યિક વિવેચન લેખ પ્રસિદ્ધ થયા પછી જ પીએચ.ડી.નું રજીસ્ટ્રેશન કરવા દેવું જોઈએ. કેમકે આજે થતા પીએચ.ડી. સંદર્ભના થિસિસ અને લેવાતા 'વાઈવાટેસ્ટ' પણ અનેક પ્રશ્નો ઊભા કરે છે. આજે પહેલા ધોરણના એડમિશન વખતે લેવાતા બાળકના ઈન્ટરવ્યૂ કરતાં પણ પીએચ.ડી.નો 'વાઈવાટેસ્ટ' સહેલો, સરળ અને ઘરેલું બની ગયો છે જેના કારણે આવી ઉચ્ચત્તમ ડિગ્રીનું ગૌરવ સાવ હણાઈ ગયું છે.

આમ આવા બધા કારણોને લીધે ઉચ્ચ શિક્ષણની આજની વ્યવસ્થા પણ ફેરવિયારણા માગી લે છે.

સૌ પ્રથમ 'શિક્ષણ'ની વ્યાખ્યા-અર્થ-વિભાવના સ્પષ્ટ કરીને એને સાચો અર્થ સમજી એનું નવું માળખું બનાવી એનો વ્યાવસાયિક હેતુ સરે એ રીતે એને ગોઠવવામાં આવે તો આપણો દેશ શિક્ષણપ્રધાન દેશ બનાવવામાં જરાય વાર નહીં લાગે ! વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો, અધ્યાપકો, અધિકારીઓ, નેતાઓ અને વાલીઓ પોતાની ફરજ નિષ્ઠાપૂર્વક પૂર્ણ કરે તો આવતા પાંચ-દસ વર્ષમાં દેશની પ્રગતિ અને સમૃદ્ધિ શિખર પર હશે.

આપણો દેશ ખેતીપ્રધાન દેશ છે. એવા વિદ્યાનો આપણે અનેક વખત સાંભળી ચુક્યા છીએ. પરંતુ આપણા દેશને શિક્ષણપ્રધાન દેશ બનાવવાની જરૂરિયાત બાબતે હવે આપણે સૌએ વિચારવું પડશે. આપણા વડાપ્રધાન ડૉ. મનમોહનસિંહે પણ કબુલ્યું છે કે શિક્ષણ જ ગરીબી હટાવી શકશે. બીજી પણ ઘણી-બધી સમસ્યાઓનો હલ શિક્ષણ છે. વિશ્વના અન્ય દેશો તરફ દૃષ્ટિપાત કરીશું તો ખ્યાલ આવશે કે ભારત કરતા સાવ નાના-નાના દેશોએ કેટલાં ટૂંકા ગાળામાં કેટલી લાંબી પ્રગતિ કરી નાખી છે તેની પાછળનું મુખ્ય કારણ છે 'શિક્ષણ' પછી એ શિક્ષણ આધુનિક ટેકનોલોજી હોય, મેડિકલ સાયન્સ હોય, એન્જિનીયરીંગ, કોમ્પ્યુટરનું હોય કે સાહિત્યનું હોય... શિક્ષણથી સમગ્ર માનવ અસ્તિત્વ વિકસે છે. જ્ઞાનથી-શિક્ષણથી વ્યક્તિમાં નિખાર આવે છે.

'શિક્ષણ'નો અર્થ માત્ર 'પુસ્તકો'માંથી કલાસરૂમમાં શિખવવામાં આવતું શિક્ષણ... એવો નથી. આપણે 'શિક્ષણ' શબ્દને થોડો વિસ્તૃત રીતે અવલોકીશું તો એમાં આપણને જન્મ... બાળપણ... ઉછેર... વાતાવરણ, કુટુંબ આ બધું મહત્વનું લાગશે. જન્મથી મૃત્યુ સુધીની આપણી આખી જીવનયાત્રા દરમિયાન શિક્ષણ ચાલુ જ હોય છે. તેથી શિક્ષણનો અર્થ માત્ર શાળાકીય જ્ઞાન નહીં લેતા સમગ્ર જીવનના શિક્ષણનું મૂલ્ય અને એની મહત્તા સૌ કોઈએ સમજવી જોઈએ.

સૌપ્રથમ જોઈએ તો આપણે જ શિક્ષણ પ્રત્યે ઉદાસીન છીએ. એનું કારણ કદાચ આપણી પોતાની સમજ હોઈ શકે. સરકાર પ્રાથમિક શિક્ષણને ફરજિયાત બનાવવા પ્રયત્નશીલ છે. પરંતુ એમાં પૂરી સફળતા મળતી નથી. વળી ગરીબ-ખેડૂત લોકો પોતાના બાળકોને શાળાએ મુકવા ઈચ્છે છે પણ સરકારી શાળાઓમાં શિક્ષકોના પ્રશ્નો અને ખાનગી શાળાઓની શિક્ષણ ફી વધારે લાગે છે.

આપણી આજની શિક્ષણ પ્રથા પણ બદલવાની તાતી જરૂરિયાત છે. આ વિષય પર આપણા ઘણા શિક્ષણવિદો, વિચારકો અને સાહિત્યકારોએ લેખો લખ્યાં છે. પરંતુ હજી સુધી પરિવર્તનની દિશા ખૂલી નથી. આખું-આખું વર્ષ... શાળાએ, ટ્યુશન ક્લાસ, શિક્ષણ ક્લાસ અને ઘેર તનતોડ મહેનત કરતા વિદ્યાર્થીઓનું આખા વર્ષનું... આખી જિંદગીનું ભાવિ માત્ર પરીક્ષાના ત્રણ કલાકમાં સમાયેલું રહે એ કેવું કહેવાય ? ધારો કે ધોરણ-૧૦ કે ૧૨ની પરીક્ષા વખતે જ કોઈ વિદ્યાર્થીની તબિયત બગડે એક-બે પેપર સારી રીતે નથી લખી શકતો... તો એના ભાવિનું શું ? એની આખા વર્ષની મહેનત, ખર્ચનું શું ? કોલેજ, યુનિ. કક્ષાએ પણ આ ત્રણ કલાકની પરીક્ષા પદ્ધતિને કારણે અસંખ્ય વેજસ્વી અને દેશનું નામ રોશન કરે એવા યુવાનોના ભાવિ બગડી ગયા છે. વળી ત્રણ કલાકમાં પ્રશ્નપત્ર લખાઈ ગયા પછી થતા એના 'મૂલ્યાંકન'નો પણ મહાપ્રશ્ન છે. માધ્યમિક અને ઉચ્ચતર માધ્યમિક કક્ષાએ તો હવે કદાચ થોડું સ્તર સૂધર્યું છે. છતાંય એમાં પણ હજી ઘણું-બધું ખૂટે છે.

કોલેજના પ્રથમ અને દ્વિતિય વર્ષમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓના જવાબ પેપરો અને એ જોતા અધ્યાપકોની દશા પણ હાસ્યાસ્પદ હોય છે. પ્રથમ અને બીજા વર્ષની પરીક્ષાઓ પૂર્ણ થયા બાદ અધ્યાપકોને ઘેર પાંચ સો, સાત સો જેટલા પેપરો (ઉત્તરવહીઓ) તપાસવા મોકલી આપવામાં આવે છે અને સમય આપવામાં આવે છે પાંચથી સાત દિવસ. જેમાં બેથી ત્રણ દિવસ તો માર્કશીટ બનાવવામાં જાય છે. બાકીના રોજના સો-દોઢસો કે બસોના હિસાબે બધા પેપરો માત્ર જોવામાં આવે છે. અપવાદ બાદ કરતા કોઈ અધ્યાપકો પેપરો વાંચતા નથી. ટી.વી. સિરિયલ જોતા-જોતા, સમાચાર જોતા, મિત્રો સાથે, પત્ની સાથે વાતો કરતા, બાળકોને હાંમલક કરાવતા કે છાપું વાંચતાં વાંચતા માત્ર લાલ પેનથી પેપરોમાં લાલ લીટા કરતા અધ્યાપકો વિદ્યાર્થીઓનું ભાવિ તો બગાડે છે. પણ સાથે સાથે ઉચ્ચ શિક્ષણનું મૂલ્ય પણ ઘટાડે છે. તો વળી ગ્રેજ્યુએશન અને માસ્ટર ડિગ્રીની પરીક્ષાઓમાં પણ આજ સ્થિતિ છે. એમાં સેન્ટ્રલ એસેસમેન્ટ હોવા છતાંય અધ્યાપકોની સજ્જતાનો અભાવ, નિષ્કાનો પ્રશ્ન રહે છે. વળી રોજના નિયત કરેલા પચાસ કે સો પેપરો પૂરા કરવાનો રોજિંદો કમ અને એક્ટ્રા રૂપિયા રળવાની ભાવના વિશેષ કામ કરતી હોય છે. જે 'સરસ્વતીચંદ્ર' મહાનવલ લખતા સર્જક ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠીને વર્ષો લાગ્યા હોય એનો અભ્યાસ વિદ્યાર્થીએ આખું વર્ષ કર્યો હોય અને એના વિશે માત્ર ત્રણ કલાકમાં કોઈએ લખ્યું હોય એ ઉત્તરવહી તપાસતા

જ નોટ લખાવવાની પ્રથા આજે વિદ્યાર્થીઓને પણ ગમે છે પરંતુ તેઓ નથી જાણતા કે વર્ગના બધા જ વિદ્યાર્થીઓ પરીક્ષામાં એક જ પદ્ધતિએ એક જ જવાબ લખશે તો બીજાથી અલગ કેમ પડાશે? સારા માર્ક્સ કેવી રીતે આવશે ? મૌલિકતાનું કોઈ મૂલ્ય નહીં રહે. વળી અધ્યાપકોએ લખાવેલી નોટ્સ વિશે પણ તપાસ કરવા જેવી હોય છે. મોટાભાગના પેરેગ્રાફો ગાઈડમાંથી ઉતારેલા હશે. ઘણાય તો ગાઈડમાંથી જ સીધા જવાબો લખાવી દેતા હોય છે અને આજે આવી ગાઈડોની પ્રામાણિકતા કેટલી ? કોઈ નવલકથાના લેખકને એમની જ નવલકથાની 'ગાઈડ' વાંચવા આપવી જોઈએ તો જ સાચી ખબર પડશે કે ગાઈડમાં કેટલા ખોટા અર્થઘટનો છે.

આજે ઉચ્ચ શિક્ષણનું અવમૂલ્યન થવાના ઘણા કારણો છે. પરીક્ષા પદ્ધતિના અનેક પ્રશ્નો, અધ્યાપકોની સજ્જતા અને નિષ્કાના પ્રશ્નો, પસંદ થતા અભ્યાસક્રમનું સાહિત્યિક મૂલ્ય-ઉપયોગિતા અને સક્ષમતા વિશેના પ્રશ્નો પણ જવાબદાર છે. એમ.ફિલ અને પીએચ.ડી.માં પણ આ જ દશા છે. હું તો માનું છું કે પીએચ.ડી.ના ગાઈડ બનાવવાની એકેડેમિક લાયકાત દૂર કરીને પાંચ સાહિત્યિક પુસ્તકનું પ્રકાશન, શબ્દસૂચિ અને પરબમાં વિવેચનાના દસ-દસ લેખો પ્રસિદ્ધ થાય એને જ ગાઈડ તરીકે માન્યતા આપવી જોઈએ અને પીએચ.ડી. કરવા ઈચ્છતા વિદ્યાર્થીઓને પણ શબ્દસૂચિ કે પરબ બેમાંથી એકમાં સાહિત્યિક વિવેચન લેખ પ્રસિદ્ધ થયા પછી જ પીએચ.ડી.નું રજીસ્ટ્રેશન કરવા દેવું જોઈએ. કેમકે આજે થતા પીએચ.ડી. સંદર્ભના થિસિસ અને લેવાતા 'વાઈવાટેસ્ટ' પણ અનેક પ્રશ્નો ઊભા કરે છે. આજે પહેલા ધોરણના એડમિશન વખતે લેવાતા બાળકના ઈન્ટરવ્યૂ કરતાં પણ પીએચ.ડી.નો 'વાઈવાટેસ્ટ' સહેલો, સરળ અને ઘરેલું બની ગયો છે જેના કારણે આવી ઉચ્ચત્તમ ડિગ્રીનું ગૌરવ સાવ હણાઈ ગયું છે.

આમ આવા બધા કારણોને લીધે ઉચ્ચ શિક્ષણની આજની વ્યવસ્થા પણ ફેરવિયારણા માગી લે છે.

સૌ પ્રથમ 'શિક્ષણ'ની વ્યાખ્યા-અર્થ-વિભાવના સ્પષ્ટ કરીને એને સાચો અર્થ સમજી એનું નવું માળખું બનાવી એનો વ્યાવસાયિક હેતુ સરે એ રીતે એને ગોઠવવામાં આવે તો આપણો દેશ શિક્ષણપ્રધાન દેશ બનાવવામાં જરાય વાર નહીં લાગે ! વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો, અધ્યાપકો, અધિકારીઓ, નેતાઓ અને વાલીઓ પોતાની ફરજ નિષ્ઠાપૂર્વક પૂર્ણ કરે તો આવતા પાંચ-દસ વર્ષમાં દેશની પ્રગતિ અને સમૃદ્ધિ શિખર પર હશે.

આપણો દેશ ખેતીપ્રધાન દેશ છે. એવા વિદ્યાનો આપણે અનેક વખત સાંભળી ચુક્યા છીએ. પરંતુ આપણા દેશને શિક્ષણપ્રધાન દેશ બનાવવાની જરૂરિયાત બાબતે હવે આપણે સૌએ વિચારવું પડશે. આપણા વડાપ્રધાન ડૉ. મનમોહનસિંહે પણ કબુલ્યું છે કે શિક્ષણ જ ગરીબી હટાવી શકશે. બીજી પણ ઘણી-બધી સમસ્યાઓનો હલ શિક્ષણ છે. વિશ્વના અન્ય દેશો તરફ દૃષ્ટિપાત કરીશું તો ખ્યાલ આવશે કે ભારત કરતા સાવ નાના-નાના દેશોએ કેટલાં ટૂંકા ગાળામાં કેટલી લાંબી પ્રગતિ કરી નાખી છે તેની પાછળનું મુખ્ય કારણ છે 'શિક્ષણ' પછી એ શિક્ષણ આધુનિક ટેકનોલોજી હોય, મેડિકલ સાયન્સ હોય, એન્જિનીયરીંગ, કોમ્પ્યુટરનું હોય કે સાહિત્યનું હોય... શિક્ષણથી સમગ્ર માનવ અસ્તિત્વ વિકસે છે. જ્ઞાનથી-શિક્ષણથી વ્યક્તિમાં નિખાર આવે છે.

'શિક્ષણ'નો અર્થ માત્ર 'પુસ્તકો'માંથી કલાસરૂમમાં શિખવવામાં આવતું શિક્ષણ... એવો નથી. આપણે 'શિક્ષણ' શબ્દને થોડો વિસ્તૃત રીતે અવલોકીશું તો એમાં આપણને જન્મ... બાળપણ... ઉછેર... વાતાવરણ, કુટુંબ આ બધું મહત્વનું લાગશે. જન્મથી મૃત્યુ સુધીની આપણી આખી જીવનયાત્રા દરમિયાન શિક્ષણ ચાલુ જ હોય છે. તેથી શિક્ષણનો અર્થ માત્ર શાળાકીય જ્ઞાન નહીં લેતા સમગ્ર જીવનના શિક્ષણનું મૂલ્ય અને એની મહત્તા સૌ કોઈએ સમજવી જોઈએ.

સૌપ્રથમ જોઈએ તો આપણે જ શિક્ષણ પ્રત્યે ઉદાસીન છીએ. એનું કારણ કદાચ આપણી પોતાની સમજ હોઈ શકે. સરકાર પ્રાથમિક શિક્ષણને ફરજિયાત બનાવવા પ્રયત્નશીલ છે. પરંતુ એમાં પૂરી સફળતા મળતી નથી. વળી ગરીબ-ખેડૂત લોકો પોતાના બાળકોને શાળાએ મુકવા ઈચ્છે છે પણ સરકારી શાળાઓમાં શિક્ષકોના પ્રશ્નો અને ખાનગી શાળાઓની શિક્ષણ ફી વધારે લાગે છે.

જીવનમાં માત્ર વર્ષો ઉમેરવા નથી પણ વર્ષોમાં જીવન ઉમેરવાથી શરૂઆત કરીએ, સૌને લાગણીના તાંતણે બાંધી કહીએ સંવત બદલાઈ છે, સંબંધ નહિ...!!

રોજ સવારે જાગો ત્યાંથી નવું વરસ ગાઠ નિદ્રા ત્યાગો ત્યાંથી નવું વરસ માયા,મમતા,લોભ,મોહની વચ્ચે, રણજણ રણજણ વાગો ત્યાંથી નવું વરસ

મહેન્દ્રસિંહ પઠિયાર 'મમી' વિક્રમ સંવત ૨૦૭૧ના નૂતન વર્ષને સૌ કોઈએ પોતપોતાની રીતે વધાવ્યું હશે. જાગ્રત જનોએ નવા સંકલ્પો લઈને નૂતન વર્ષના પ્રભાતને પોખ્યું હશે...!! સુઘમ સંવેદનાની દ્રષ્ટીએ અબાલવૃદ્ધ પ્રત્યેકની દિવાળી જુદીજુદી જ હોય છે.

જીવનમાં નવો-મેષ લાવનારા દીપોત્સવનાં પંચ પર્વ - ધનતેરસ, કાળીચૌદસ, દિવાળી, બેસતુવર્ષ અને ભાઈબીજ - ની આપણે હરખભેર ઉજવણી કરી પરંતુ નવાં વર્ષમાં આપણે બદલાયા ખરા?? ભારતીય તત્વજ્ઞાનની અદભૂત જીવનદ્રષ્ટિ નો બોધ આ વર્ષે આપે છે. ઋષિ પ્રેરિત આ વર્ષ - ઉત્સવો માત્ર શુષ્ક પરમાત્મલક્ષી નથી એમા તો સામાજિક, આર્થિક અને સંસ્કૃતિક મૂલ્યોનું સમાયોજન સધાયેલું છે. આનન્દો વૈ બ્રહ્મ । આપણા બધાજ ઉત્સવો આનંદરસ સાથે અધ્યાત્મ રસનું સંમિશ્રણ છે. પ્રત્યેક પર્વ જનસમુદાયને પ્રબોધે છે. માત્ર ઉપલક્ષ્યા ઉજવણીવેળા કરી નાખ્યા એટલે પત્યું... એવું ન માનશો... વર્ષભર જીવેલી જિંદગી... વિતાવેલી પળો... થયેલા અનુભવો... એ સઘળું એ પાછું વળીને જોવાનો અવસર પૂરો પાડે છે. જાતનું પુન: મૂલ્યાંકન કરી જીવનને નવો વર્ણાંક આપવાના પ્રેરક છે.

શું આ બધું સમજ્યા છીએ ખરા?? દેખાડો કરતી ઉત્સવ ઉજવણી ઘેલણ ક્યારેક આપણી પ્રાચીન ઉદાત્ત પરંપરાને દુષિત કરતી જોવા મળે છે ત્યારે હેયું મિત્ર બને છે... આજે કળા અને સૌંદર્યના પ્રતીકરૂપ રંગોળીઓ અને નિદોષ દીપમાળાને સ્થાને મોંઘીદાટ આતશબાજી - ફટાકડા જાણે ઉમંગ ઓછો ને દેખાડો જાણે કરતી જણાય છે... અરે, નકલી વરખમાં લપેટાયેલી ભેળસેળીયા મીઠાઈઓથી મહેમાનોની થતી આગતા સ્વાગતા... આ તો ઉત્સાહને સ્થાને રોગ નિમંત્રે પણ આવું કોણ વિચારે છે?? દિવાળીની રજાઓ એટલે જાણે મીની વેકેશન એટલે કેટલાય મિત્રો ટુરિસ્ટ સ્પોટ તરફ દોટ મૂકે છે. જે સમાજથી દૂર લઈ જાય છે. આં પર્વોમાં છૂપાયેલો સામાજિક સમરસતાનો ભવ્ય આદર્શ ભૂલાવા લાગ્યો છે... દોસ્તો! આ બધું તો થવાનું જ. પરંતુ આ પર્વોની ઉજવણીનું મહાત્મ્ય જાણવું સમજવું રહ્યું... મિત્રો, પર્વોના મૂળ તત્વજ્ઞાનને સમજીએ. સાથે સાંપ્રતના સંદર્ભમાં કેટલીક નવી બાબતો ઉમેરી ઋષિ ઋણ સુપેરે અદા કરીએ... અને આ માટે માત્ર બીજું કશું નહિ પરંતુ થોડુંક વિધાયક વિચારવું પડે. સ્થૂળ આનંદને ઉદાત્ત આનંદમાં કઈ રીતે પરિવર્તિત કરી શકાય અને એ માટે આપણા સ્વજનો - સન્મિત્રોને જોડી ઉત્સાહ પૂર્વક ઉત્સવને ઉજવીએ. આપણે આપણા ઘરને રોશનીથી જગમગાવ્યું પણ પરિવારના સભ્યોના

ચહેરા પર સ્મિતના દીવાડા પ્રગટાવી શક્ય ખરા... આપણે આપણા તન મનને ગ્રસી જતા કોઈ વ્યાસન કે કુટેવને છોડવા કટિબદ્ધ થયા ખરા... જેનાથી તો મા કે પતીના દિલમાં સુખના લાખો દીવડા જગમગી ઉઠશે... આવું કદી દિવાળી ખરું... દોસ્તો, સપમા દિવસે સંકલ્પો પણ લીધા હશે જન વર્ષના અનુભવને યાદ કરી તેમાં ખરા ઉતારવા મનને કેળવો... દિવાળી તો આવી અને ગઈ. આ એકમાત્ર એવો તહેવાર છે જે પોતાની સાથે જીવનની સૌથી મોટી આશા લઈને આવે છે. અને તે છે ધન એટલે કે લઘમી - એવું કહેવાય છે કે ધન મગજથી કમાવાવું જોઈએ અને હૃદયથી બચાવવું જોઈએ. અને એ બંનેના સંયોજનથી એનો ખર્ચ કરવો જોઈએ એટલે ધનની કમાણી, બચત અને ખર્ચ - આ ત્રણેયમાં પ્રકાશ હોવો જોઈએ જેવી રીતે અંધકારમાં ઠેસ વાગે ને હાથમાં રહેલી વસ્તુ નીચે પડી જાય છે આથી દિવાળીમાં પ્રકાશનું મહત્વ છે કે જાગીને ધન કમાવો, જાગત રહીને બચાવો અને પૂરી સભાનતા સાથે ખર્ચ કરો. આવો પ્રબોધ દિવાળી પ્રબોધે છે. આવું આપણે વિચાર્યું કે સમજ્યા ખરા?? બીજું કે હેયાના પ્રકાશથી જીવનને જગમગાવી આખ